

بررسی میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با فقه سیاسی اندیشه امام خمینی (ره)

علی اکبری معلم*

نعمت‌الله کرم‌الهی**

مقاله حاضر، میزان آشنایی طلاب و دانشجویان نسل سوم انقلاب اسلامی شهر قم با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) را با روش پیمایش و ابزار پرسشنامه بررسی کرده است. حجم نمونه ۶۰۰ نفر است که با روش نمونه‌گیری ترکیبی (طبقه‌ای - سهمیه‌ای) انتخاب شده و به سؤال‌های پرسشنامه پاسخ داده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد میانگین میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با بُعد فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام ۷۴/۰۱ درصد است؛ همچنین بر اساس یافته‌های تحقیق متغیرهای جنس، وضع تأهل و محل سکونت (شهری/ روستایی) پاسخگویان در میزان آشنایی آنان با اندیشه سیاسی امام تأثیر نداشته است؛ اما متغیرهای محل تحصیل، سن و مقطع تحصیلی پاسخ‌دهندگان در میزان آشنایی آنان مؤثر بوده است.

واژگان کلیدی: اندیشه سیاسی، امام خمینی (ره)، فقه سیاسی، نسل سوم، انقلاب اسلامی ایران، طلاب و دانشجویان شهر قم.

*. استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

** استادیار دانشگاه باقرالعلوم (علیه السلام).

مقدمه

اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) با محوریت ولایت فقیه، مبنای تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران شد. بدیهی است استمرار این اندیشه و حاکمیت جمهوری اسلامی ایران در گرو انتقال موفق اندیشه سیاسی امام به نسل جدید به‌ویژه به قشر نخبه آن می‌باشد. از دغدغه‌های مهم هر حکومتی از جمله نظام جمهوری اسلامی ایران، حفظ و ارتقای مقبولیت خود در نظر شهروندان است. بنابراین به تبع این اصل مهم، انقلابیون، پیروان راه امام خمینی(ره) و مسئولان نظام، نگران حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و استمرار حاکمیت جمهوری اسلامی ایرانند؛ آیا نسل سوم انقلاب اسلامی، آمادگی و انگیزه برای پایداری و مقاومت در راه تحقق اهداف انقلاب اسلامی و حفظ نظام جمهوری اسلامی دارد؟ بی‌تردید از شروط اولیه و ضروری تحقق آرمان‌های انقلاب و حفظ نظام، میزان آشنایی آنان با اندیشه سیاسی امام به عنوان مبنای تشکیل نظام است. از آنجاکه مرحله آشنایی، زمینه و اساس رفتار و التزام به اندیشه امام است، لازم است بدانیم نسل سوم در چه وضعیتی قرار دارد و به چه میزان با اندیشه سیاسی امام آشنایی دارد تا به میزان امیدواری به استمرار حاکمیت نظام و تحقق آرمان‌های انقلاب و اندیشه سیاسی امام پی ببریم. اهمیت این دغدغه زمانی آشکارتر می‌شود که توجه نماییم با به‌سرآمدن عمر مفید نسل اول و دوم انقلاب، به‌ناگزیر مسئولیت اداره کشور به نسل سوم انقلاب اسلامی واگذار خواهد شد. بی‌تردید عدم توفیق جمهوری اسلامی در انتقال باورها و اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) به نسل سوم انقلاب اسلامی، موجب کاهش مشروعیت و مقبولیت نظام خواهد شد که نتیجه آن اضمحلال تدریجی حاکمیت اندیشه سیاسی امام(ره) و جمهوری اسلامی خواهد بود. از این‌رو مهم است بدانیم در چه وضعیتی قرار داریم؟ آیا می‌توان از حداقل شرط امکان استمرار انقلاب اسلامی که همان میزان آشنایی با اندیشه بنیانگذار آن در نسل سوم انقلاب است، اطمینان حاصل نمود؟ آیا عوامل جامعه‌پذیری سیاسی و مسئولان نظام توانسته‌اند، در انتقال درست اندیشه سیاسی امام به نسل سوم موفق باشند؟

هدف کانونی این پژوهش، بررسی میزان آشنایی یا عدم آشنایی طلاب و دانشجویان نسل سوم انقلاب اسلامی با فقه سیاسی در منظومه اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) است. این نسل که دوره حیات امام را درک نکرده و به تدریج در لایه‌های مختلف نظام جمهوری اسلامی ورود پیدا می‌کند، بدون آشنایی کافی با اندیشه امام نمی‌تواند در حفظ، تقویت و رفع کاستی‌های نظام برآمده از آن اندیشه اقدام کند. از این‌روی مهم‌ترین پرسش (پرسش اصلی) پژوهش حاضر این است که میزان آشنایی طلاب و دانشجویان نسل سوم انقلاب اسلامی ایران در شهر قم با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) چقدر است؟ تا روشن شود که جمهوری اسلامی ایران به چه میزان توانسته است الگوی فکری خود (اندیشه سیاسی امام) را به نسل جدید منتقل نماید. آنچه موجب انتخاب این موضوع شد، کمک و تلاش در تحلیل درست وضع موجود، شناسایی زمینه‌های فرصت و تهدید و حفظ و ارتقای مشروعیت و استمرار حاکمیت نظام جمهوری اسلامی ایران با تشخیص نقاط قوت و ضعف عملکرد جمهوری اسلامی ایران در جامعه‌پذیری سیاسی و انتقال اندیشه سیاسی حضرت امام خمینی(ره) به نسل جدید می‌باشد. مهم‌ترین محورها، مفاهیم و شاخص‌های مربوط به فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) عبارت‌اند از: طرز حکومت اسلامی، شرایط ولی فقیه، اختیارات ولی فقیه و وظایف ولی فقیه و حکومت اسلامی. البته اندیشه سیاسی امام دارای ابعادی دیگری نیز می‌باشد (فلسفه سیاسی، اخلاق سیاسی، عرفان سیاسی، تفسیر سیاسی، تاریخ سیاسی، اقتصاد سیاسی و روابط بین‌الملل در اندیشه سیاسی امام) که به دلایل تخصصی بودن موضوعات، رعایت اختصار، مراعات سطح و ظرفیت مخاطبان (طلاب و دانشجویان) و ظرفیت زمانی تحقیق از بررسی آن ابعاد صرف نظر شده است؛ بنابراین تمرکز بحث و بررسی حاضر بر میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با بُعد فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام می‌باشد و بررسی ابعاد دیگر اندیشه سیاسی امام را به پژوهشگران دیگر و به فرصت‌های بعدی واگذار می‌کنیم.

پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه موضوع مقاله حاضر از فقدان تحقیقی با رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی در این موضوع حکایت دارد. البته در خصوص اندیشه سیاسی امام تاکنون تحقیقات متعددی به صورت مستقل انجام شده است که در قالب کتاب یا مقاله نشر یافته است. برخی از این کتاب‌ها ضمن بیان زندگی و آثار سیاسی امام، مبانی، مفاهیم بنیادی و مباحث اندیشه سیاسی امام را در دو حوزه فلسفه سیاسی و فقه سیاسی بررسی کرده‌اند؛ برخی دیگر مفهوم خاصی را در اندیشه سیاسی امام دنبال نموده‌اند؛ بعضی دیگر از محققان، اندیشه‌های فلسفی امام را اعم از فلسفه سیاسی مورد بحث قرار دادند؛ تعدادی دیگر از پژوهشگران، مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام را بررسی کرده‌اند؛ در برخی از پژوهش‌ها، سیر تطوّر تفکر سیاسی امام بررسی گردید؛ بعضی پیرامون رابطه مبانی اندیشه امام با سیاست و اخلاق، دست به پژوهش زدند؛ بعضی دیگر به باز خوانی زندگی سیاسی و عملی امام برای نسل سوم پرداختند؛ دسته دیگری از مطالعات به بررسی برخی از مفاهیم اخلاقی از منظر سیاسی اجتماعی از دیدگاه امام اقدام کردند. همان‌گونه که پیداست هیچ یک از تحقیقات فوق با بهره‌گیری از روش پیمایش درصدد بررسی میزان آشنایی نسل انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی (فقه سیاسی) امام خمینی برنیامده‌اند؛ بنابراین از این حیث تحقیق حاضر، واجد ویژگی بداعت و تازگی است.

چارچوب مفهومی

با عنایت به معطوف‌بودن موضوع مقاله حاضر به اندیشه سیاسی امام خمینی(ره)، در اینجا ضروری است ابتدا تعریفی روشن از مفهوم اندیشه سیاسی ارائه شود و سپس در ادامه ضمن تعریف مفهوم فقه سیاسی به تفصیل ابعاد مختلف اندیشه فقه سیاسی امام خمینی بیان شود.

۱. اندیشه سیاسی: ^۱ اندیشه سیاسی در اینجا به معنای مجموعه‌ای از آرا و عقایدی است که به شیوه عقلانی و مستدل درباره چگونگی سازمان‌دادن به زندگی سیاسی مطرح می‌شود. اگر اندیشه سیاسی بر اساس هر یک از مبانی فلسفی، فقهی و اخلاقی مطرح شود، به ترتیب فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی نامیده می‌شود (فوزی، ۱۳۸۴، ص ۱۴). این سه قسم از اندیشه سیاسی به عنوان یک سیستم با یکدیگر در تعامل است و موفقیت نظام با رعایت لوازم هر سه قسم حاصل خواهد شد؛ در واقع اندیشه سیاسی، الگویی برای رسیدن به وضع مطلوب (مدینه فاضله) از نظر هر اندیشمندی است (لک‌زایی، ۱۳۸۴، ص ۳۰). منظور از اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) همان منظومه فلسفی ایشان است که به اداره امور جامعه مربوط می‌شود و دارای ارکان اندیشه سیاسی (تعیین اهداف معقول، تعیین و انتخاب ابزارهای لازم برای رسیدن به هدف، منطقی‌بودن ابزارها) می‌باشد.

۲. فقه سیاسی: فقه را در لغت به فهم، اما در اصطلاح، علم به احکام شرعیّه فرعیّه از منابع اربعه به صورت تفصیلی (مشکینی اردبیلی، ۱۴۰۶ق/ ۱۳۶۵ش، ص ۱۵) معنا کرده‌اند. متناسب با این تعریف، معیار فقهی‌بودن یک مسئله، ارتباط آن با عمل مکلفان است. فقه سیاسی آن بخشی از فقه و عمل مکلفان است که به اداره سیاسی کشور، مسائل اجتماعی، حکومت و به اداره زندگی مردم در حوزه داخلی و خارجی مربوط می‌شود (قاسمی، ۱۳۹۱، ص ۱۸)؛ به عبارت دیگر فقه سیاسی علم به احکام فرعی شریعت در عرصه سیاست داخلی و خارجی از روی ادله تفصیلی است. مسائل فقه سیاسی مربوط به نظم عمومی و مقررات بین‌المللی در حوزه زندگی سیاسی و اجتماعی و نیز عهده‌دار کشف، بررسی و پاسخگویی به پرسش‌های نوپدید در حوزه زندگی سیاسی است (لک‌زایی، ۱۳۸۶، ص ۷۵). برخی از مباحث فقه سیاسی عبارت‌اند از: نوع حکومت، شکل حکومت، حقوق مردم بر حاکمان، وظایف مردم در قبال حکومت و

حاکمان، حقوق اقلیت‌های مذهبی و نوع تعامل و ارتباط حکومت اسلامی با سرزمین‌های خارج از قلمرو اسلامی (واعظی، ۱۳۸۶، ص ۲۶).

۳. فقه سیاسی امام خمینی(ره): فقه سیاسی به پرسش‌ها و مسائلی که به فعل سیاسی مکلف مربوط است، می‌پردازد. دیدگاه‌ها و نظرهای حضرت امام دربارهٔ امور مربوط به طرز حکومت اسلامی، اختیارات ولی فقیه، وظایف حکومت اسلامی و وظایف مردم در قبال حکومت را می‌توان در آثارش مشاهده کرد؛ در ادامه به تبیین مختصر نظرهای امام در این خصوص می‌پردازیم:

۳-۱. طرز حکومت اسلامی: از دیدگاه امام خمینی(ره)، نوع و محتوای حکومت اسلامی مهم است؛ نه شکل آن؛ یعنی برپایی حکومتی که بتوان برنامه‌ها و قوانین الهی در تمام زمینه‌های فردی و اجتماعی را اجرا کرد. درواقع آنچه بر مردم و رهبران و فقها در حکومت اسلامی حاکمیت دارد، قوانین و برنامه‌های اسلام است؛ به نحوی که همه تابع قانون و اراده الهی‌اند. شکل حکومت، تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که توسط مردم تعیین می‌شود (خمینی، ۱۳۷۸، «الف»، ص ۳۳-۳۵؛ همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۴، ص ۳۳۴).

امام حکومت اسلامی را متفاوت با حکومت‌های استبدادی سلطنتی، مشروطه سلطنتی، دموکراسی لیبرال، دموکراسی سوسیالیستی، امپراطوری و غیر آن می‌داند؛ چون هدف حکومت در اسلام را زمینه‌سازی برای اجرای قوانین الهی و استقرار نظام عادلانه اجتماعی اسلام می‌داند؛ درواقع در حکومت اسلامی، قانون خدا، محور همه چیز است. اگرچه امام در طرح نظریه ولایت فقیه از تعبیر حکومت اسلامی استفاده می‌کند، به هنگام پیروزی انقلاب اسلامی و در زمان تأسیس حکومت اسلامی عبارت «جمهوری اسلامی» را به مردم پیشنهاد می‌کند که نشان‌دهنده دو بُعد اسلامیّت و جمهوریت حکومت اسلامی است؛ یعنی هم به دنبال حفظ محتوا بوده و هم برابر اقتضانات زمانی و مکانی عمل کرده است (همو، ۱۳۷۸، «الف»، ص ۳۳-۳۵؛ همو، ۱۳۶۵، ص ۲۰-۲۱؛ همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۴، ص ۳۳۴ و ج ۵، ص ۲۱۳). حکومت اسلامی مورد نظر امام خمینی(ره) دارای چند شاخصه مهم است؛ اول آنکه مبتنی بر قوانین و احکام اسلامی است و محور همه امور جامعه اسلامی باید قانون الهی باشد؛ دوم آنکه

رفتار زمامداران مبتنی بر عدالت است؛ سوم آنکه با رضایت مردم به وجود می‌آید و احکام الهی و قانون خدا با رضایت اکثریت مردم به اجرا در می‌آید. پس حکومت اسلامی اگرچه دارای وجوه اشتراکی با برخی از انواع حکومت‌های جهان معاصر است، به دلیل محتوای ویژه‌اش و تفاوت‌های اساسی آن با سایر حکومت‌ها نوع خاصی از حکومت در جهان به شمار می‌رود.

۲-۳. شرایط ولی فقیه: از پرسش‌های مهم در حوزه فقه سیاسی این است که فقها با چه شرایطی دارای منصب ولایت و رهبری می‌شوند؟ حضرت امام به عنوان یک متفکر و اندیشمند اسلامی سیاسی به این پرسش پاسخ گفته است. وی شرایط ضروری را به دو قسم عمومی و اختصاصی تقسیم می‌کند. از نظر ایشان، فقیه باید از شرایط عامه مثل عقل و تدبیر برخوردار باشد (همو، ۱۳۷۸، «الف»، ص ۳۷). امام پس از شرایط عامه، دو شرط اساسی را برای زمامدار حکومت اسلامی ضروری می‌داند؛ اول، علم به قانون است. استدلال امام این است که حکومت اسلامی، حکومت قانون اسلام است؛ پس حاکم و زمامدار اسلامی باید قانوندان و عالم به احکام اسلام باشد. به نظر ایشان اگر زمامدار اسلامی قانون اسلام را نداند، لایق حکومت‌کردن نیست؛ چون اگر قانوندان نباشد، باید تقلید کند که در این صورت قدرت حکومت شکسته می‌شود و اگر تقلید نکند، نمی‌تواند حاکم و مجری قانون اسلام باشد؛ در واقع امام حکام واقعی را فقها می‌داند که باید حاکمیت رسماً به آنان تعلق بگیرد؛ نه اینکه حاکمیت در دست سلطانی باشد که از فقیه تبعیت نماید. همچنین امام استدلال می‌کند که شارع به حفظ مال و جان و سرنوشت مردمان اهتمام بسیار دارد و تحقق این مطلب با زمامداری فرد عالم و قانوندان (فقیه) میسر است. پس بنا به ضرورت عقلی، ولی فقیه و زمامدار حکومت اسلامی باید به قانون و احکام الهی آگاه باشد و نسبت به دیگران افضلیت علمی داشته باشد. با استفاده از به‌کارگیری مفهوم افضلیت علمی و اعلام عدم اعتقاد امام به شرط مرجعیت برای ولی فقیه و کافی‌دانستن اجتهاد برای ولایت فقیه، طی نامه خود به رئیس مجلس بازنگاری قانون اساسی (همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۲۱، ص ۳۷۱) به دست می‌آید که منظور امام از شرط علم به قانون الهی برای حاکم اسلامی،

عالم‌بودن فقیه در حدّ اجتهاد مصطلح در حوزه‌های علمیه می‌باشد؛ نه اعلمیت مورد نظر در مرجعیت شیعه. امام علاوه بر این استدلال عقلی، رویه جاری در میان مسلمانان و احادیث و روایاتی را به عنوان مؤید استدلال خود ذکر می‌کند و همین نتیجه را از آنها به دست می‌آورد (همو، ۱۳۷۸، «الف، ص ۳۷-۳۹؛ همو، ۱۳۶۵، ص ۲۹-۳۱). پس شرط اساسی اول، علم است که مراد امام، علم به قانون، آن هم قانون الهی و قانون شرع است. مابقی والیان در حکومت اسلامی، غیر از ولی فقیه، لازم نیست همه قوانین اسلام را بدانند و فقیه باشند؛ بلکه کافی است قوانین مربوط به شغل و وظیفه خود را بدانند.

شرط اساسی دوم، عدالت است. امام در ضرورت شرط دوم برای زمامدار حکومت اسلامی به استدلال عقلی می‌پردازد. وی معتقد است شخص ستمگر و تبه‌کار نمی‌تواند مجری احکام الهی و حاکم بر جان و مال مردم باشد. زمامدار باید از کمال اعتقادی و اخلاقی برخوردار و عادل باشد؛ کسی که بناست حدود الهی و قوانین جزایی اسلام را اجرا کند و مسئول بیت‌المال و دخل و خرج مملکت باشد و اختیار مردم را در دست بگیرد، باید معصیت‌کار و ظالم نباشد. اگر زمامدار عادل نباشد، در دادن حقوق مسلمانان، اخذ مالیات و صرف صحیح آن و اجرای قانون جزا عادلانه رفتار نخواهد کرد. امام علاوه بر این استدلال عقلی، رویه جاری در میان مسلمانان و روایاتی را به عنوان مؤید تشخیص عقلی بیان می‌کند. اساساً برابر قانون الهی، اختیار حکومت به انسان جایز سپرده نمی‌شود؛ چون خدا در قرآن می‌فرماید: «وَلَا يَتَّالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (بقره: ۱۲۴). پس حاکم اسلامی باید عادل باشد و به عدالت رفتار نماید.

برخی کفایت و صلاحیت را به عنوان شرط سوم برای زمامدار حکومت اسلامی ذکر کرده‌اند. امام خمینی (ره) چنین کاری را بسزا دانسته‌اند؛ منتهی خودشان دو شرط علم و عدالت را به عنوان شروط و ارکان اساسی برای حاکم اسلامی پذیرفته و تأکید نموده‌اند. به نظر امام، ویژگی کفایت و صلاحیت که برای زمامدار امری ضروری است، در همان شرط نخست، یعنی علم به معنای وسیع آن، مندرج است و شکی نیست که حاکم جامعه اسلامی باید این ویژگی را نیز داشته باشد (همو، ۱۳۶۵، ص ۳۰). مراد از تدبیر و کفایت سیاسی،

برخورداری از توان مدیریت و اداره کلان جامعه و دارا بودن شَم و درک سیاسی عمیق از مسائل، همراه شناخت مصالح عمومی، زیرکی و تشخیص صحیح امور می‌باشد (جمشیدی، ۱۳۸۸، ص ۵۶۹). بنابراین از نظر امام، حاکم اسلامی لازم است از دو شرط اساسی علم به قانون الهی و عدالت برخوردار باشد؛ به عبارت دیگر امر ولایت و سرپرستی مسلمانان به فقیه عادل سپرده شده است.

۳-۳. اختیارات ولی فقیه: حدود اختیار زمامدار حکومت اسلامی از موضوعاتی است که در آن اختلاف نظر وجود دارد. برخی ولایت فقیه را فقط در امور حسبیه، منصبِ اِفتا و قضاوت می‌دانند و برخی دیگر معتقدند فقها در عصر غیبت، جانشینان امام معصوم علیه السلام هستند و تمامی اختیارات و وظایف آنان را از جمله سرپرستی اموال و اُنفس مسلمانان را در اختیار دارند. بعضی از گروه دوم، اختیارات ولی فقیه را در محدوده احکام شرعیّه اولیه و ثانویه می‌دانند؛ ولی برخی دیگر از جمله امام خمینی (ره) علاوه بر محدوده احکام اولیه و ثانویه، حوزه اختیارات ولی فقیه در احکام حکومتی را در چارچوب مصلحت نظام سیاسی اسلام توسعه می‌دهند (فوزی، ۱۳۸۴، ص ۱۴۸-۱۴۹).

از نظر امام خمینی (ره)، بر فقیه عادل که دارای دو شرط مذکور باشد، واجب است حکومت اسلامی تشکیل دهد و در حدّ امکان به اجرای قوانین الهی و استقرار نظام عادلانه اجتماعی بپردازد و در صورت تشکیل حکومت، دارای اختیارات و وظایف و ولایتی است که حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و امامان معصوم علیهم السلام در امر اداره جامعه و تمام مسائل مربوط به حکومت و سیاست داشتند؛ مثل تدارک و بسیج سپاه، تعیین ولات و استانداران، گرفتن مالیات و صرف آن در مصالح مسلمانان (خمینی، ۱۳۷۸، «الف»، ص ۴۰؛ همو، ۱۳۶۵، ص ۳۳)؛ چون او در غیبت امام عصر علیه السلام، متولّی دین است و باید اسلام را در همه ابعاد و احکام گوناگون اجتماعی اش اجرا نماید.

از نظر امام، ولی فقیه می‌تواند در محدوده سرنوشت مشترک جامعه و بر اساس دو معیار حفظ دین و مصالح عمومی جامعه، تصمیماتی اتخاذ و عمل نمایند. از دیدگاه امام، در صورت وجود مصلحت، فقیه در امور جزئی و فرعی نیز دارای اختیار است؛ در نتیجه مجاز به جعل قانون در محدوده مباحات یا

تعطیل و تحدید احکام جزئی شرعی است. ولایت مطلقه فقیه مورد نظر امام به این معناست که فقیه در چارچوب مصلحت عمومی و مصلحت شرع در تمامی امور جامعه اختیار و ولایت دارد و می‌تواند حکم صادر کند و این حکم حکومتی الزاماً حکم اولی و ثانوی نیست. اساس تشخیص و صدور حکم حکومتی، وجود مصلحت عمومی جامعه اسلامی و مصلحت شرع است. مرجع تشخیص مصلحت نیز حکومت و ولی فقیه است (جمشیدی، ۱۳۸۸، ص ۵۸۱-۵۸۷). مقصود از کلمه اطلاق در عبارت «ولایت مطلقه فقیه»، شمول و گسترش دامنه ولایت فقیه در تمامی زمینه‌های مربوط به امور جامعه در چارچوب مصلحت شرع و مصلحت عمومی می‌باشد؛ این خود تقیید در عین اطلاق است؛ چون مقید به مقتضیات فقه و شریعت و مصالح امت است. پس مراد از کلمه اطلاق، مطلق‌بودن نسبی است، در مقابل دیگر ولایت‌ها که جهت خاصی از آنها مورد نظر است و هرگز به معنای نامحدودبودن ولایت و اختیارات ولی فقیه نیست (معرفت، ۱۳۷۷، ص ۷۴-۷۵).

به بیان دیگر، مقصود از ولایت مطلقه، ولایت مطلقه در اجرای احکام اسلام است؛ یعنی اینکه اولاً فقیه و حاکم اسلامی، ولایت مطلقه‌اش محدود به حیطة اجراست؛ نه اینکه بتواند احکام اسلام را تغییر دهد و ثانیاً در مقام اجرا نیز مطلق به این معنا نیست که هرگونه میل داشت، احکام را اجرا کند، بلکه اجرای احکام اسلامی نیز باید توسط راهکارهایی که خود شرع مقدس و عقل ناب بیان نموده‌اند، صورت گیرد (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۲۵۱)؛ به عبارت دیگر مطلق‌بودن ولایت یعنی اینکه فقیه اولاً ملتزم است همه احکام اسلام را تبیین نماید و ثانیاً همه آنها را اجرا کند؛ زیرا هیچ حکمی از احکام الهی در عصر غیبت سزاوار تعطیل‌شدن نیست و ثالثاً برای تزامم احکام چاره‌ای بیندیشد؛ یعنی در هنگام اجرای احکام، اگر دو حکم خداوند با یکدیگر تزامم داشته باشند، به‌گونه‌ای که انجام یکی، سبب ترک دیگری شود و دو حکم را در یک زمان نتوان اجرا کرد، فقیه جامع شرایط و حاکم اسلامی حکم «اهم» را اجرا می‌کند و برای امکان اجرای آن حکم اهم، حکم «مهم» را به صورت موقت

تعطیل می‌کند. پس معنای ولایت مطلقه، آزادی مطلق فقیه و خودمحموری او در قانون‌گذاری و اجرای احکام الهی نیست (همان، ص ۴۶۳-۴۶۴).

بنابراین اختیارات ولی فقیه یا ولایت مطلقه فقیه یا حکومت اسلامی از نظر امام به این معناست که فقیه و حکومت اسلامی علاوه بر ولایت در امور حسبه،^۱ منصب افتا و قضاوت، تمام اختیارات حکومتی امام معصوم علیه السلام را نیز بر اساس مصلحت اسلام و مسلمین داراست و در صورت بروز مصلحت در امور جزئی و فرعی نیز دارای ولایت و اختیار است. البته امام رتبه معنوی فقیه عادل را با پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و امام معصوم علیه السلام یکی نمی‌داند؛ بلکه معتقد است فضایل معنوی پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و امام معصوم علیه السلام، افزون‌تر از فقهای عادل است؛ اما به اعتقاد ایشان، زیادی فضایل معنوی، موجب افزایش اختیارات حکومتی نمی‌شود؛ چون منطقی و عاقلانه نیست که در اداره امور جامعه و در اجرای حدود الهی، بین حاکمان اسلامی (معصوم و فقیه) تفاوت وجود داشته باشد؛ چراکه هر دو می‌خواهند قانون خدا را در جامعه اجرا کنند، هر دو می‌خواهند مالیات، صدقات، خراج و خمس از مردم بگیرند و در راه مصالح مسلمانان و تأمین زندگی فقرا و سایر نیازهای اسلام و مسلمین مصرف کنند (خمینی، ۱۳۷۸، «الف»، ص ۴۰-۴۳).

۳-۴. وظایف ولی فقیه و حکومت اسلامی: از پرسش‌های مهم در فقه سیاسی، این است که ولی فقیه و حاکم اسلامی متناسب با اختیاراتش، چه وظایفی بر عهده دارد؟ امام خمینی (ره) متناسب با مبانی و اصول اندیشه سیاسی خود و هدف تأسیس حکومت اسلامی، وظایفی از قبیل حفظ اسلام (همان. همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۱۵، ص ۱۱۵-۱۱۶ و ج ۱۹، ص ۱۵۳)، اجرای قوانین الهی و برقراری نظام اجتماعی عادلانه (همو، ۱۳۷۸، «الف»، ص ۴۰، ۴۳-۴۴، ۶۰-۶۲؛ همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۲۱، ص ۴۰۶ و ج ۴، ص ۴۴)، تأمین زمینه لازم برای رشد فضایل

۱. امور حسبه به اموری گفته می‌شود که شارع مقدس راضی به تعطیلی آنها نیست، متولی قهری ندارد و انجامش متوقف بر ترافع قضایی یا شکایت به دادگاه نمی‌باشد؛ اموری نظیر حفظ نظام اسلامی، پاسداری از مرزهای میهن اسلامی، حفظ جوانان مسلمان از گمراهی و انحراف و جلوگیری از تبلیغات ضد اسلامی (خمینی، شؤن و اختیارات ولی فقیه، ص ۷۹).

اخلاقی و کمال انسان (همو، ۱۳۷۸، «الف»، ص ۶۲؛ همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۱۹، ص ۵۱)، تأمین امنیت و رفاه نسبی برای عموم مردم (همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۴، ص ۲۰۱؛ همو، ۱۳۷۸، «ب»، ص ۵۷ و ۶۲؛ همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۵، ص ۵۱۸)، حفظ هویت، استقلال و تمامیت ارضی (همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۱۳، ص ۵۳۳-۵۳۵؛ ج ۱۰، ص ۱۵۹ و ج ۲۱، ص ۴۱۴-۴۱۷ و ۴۲۷)، توجه به مصالح اسلام و مسلمین (همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۲۱، ص ۳۰۰-۳۰۱)، خدمت به مردم مخصوصاً به طبقات محروم (همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۱۸، ص ۷۸-۷۹ و ج ۴، ص ۲۰۱)، جلب رضایت مردم (همو، ۱۳۷۸، «ب»، ج ۱۷، ص ۲۵۳ و ج ۱۸، ص ۳۷۸-۳۷۹ و ج ۱۶، ص ۴۹۱ و ج ۲۱، ص ۴۲۶) را برای ولی فقیه و حکومت اسلامی برمی‌شمارد. بنابراین از دید امام، ولی فقیه و حکومت اسلامی وظایف مهمی از جمله حفظ اسلام، اجرای قوانین الهی و برقراری نظام عادلانه اجتماعی، تأمین زمینه برای رشد فضایل اخلاقی و کمال انسان، تأمین امنیت و رفاه نسبی برای امور مردم، حفظ هویت، استقلال و تمامیت ارضی، توجه به مصالح اسلام و مسلمین و خدمت به مردم مخصوصاً به طبقات محروم را بر عهده دارند.

روش تحقیق

با توجه به موضوع تحقیق حاضر یعنی بررسی میزان آشنایی جوانان با اندیشه فقه سیاسی امام خمینی از روش «پیمایش»^۱ استفاده شده است. جمعیت آماری این پژوهش، طلاب و دانشجویان شهر قم، جوانان سنین بیست تا سی سال در دو مقطع تحصیلی کارشناسی/سطح دو و کارشناسی ارشد/سطح سه هستند.

در تحقیق حاضر با بهره‌گیری از فرمول نمونه‌گیری کوکران با دقت احتمالی مطلوب ($d = 0/04$) حجم نمونه ۶۰۰ نفر تعیین شد. اطلاعات و

۱. در روش پیمایش، اطلاعات مربوط به ویژگی‌های یکسان دست کم دو مورد (آزمودنی) در یک مقطع زمانی، گردآوری و به صورت ماتریس متغیر بر حسب داده‌های موردی تنظیم می‌شود. داده‌های جمع‌آوری شده با بهره‌گیری از روش‌های تحلیل کمی، بر اساس مقایسه ویژگی‌های موردی، پردازش و تحلیل می‌شوند.

داده‌های مورد نیاز با ابزار پرسشنامه (محقق ساخته) گردآوری شده‌اند. برای انتخاب پاسخگویان از روش نمونه‌گیری ترکیبی استفاده شد؛ به این معنا که با ترکیب دو روش طبقه‌ای و سهمیه‌ای و افزایش تعداد نمونه و سطح پوشش گروه‌های مختلف از نظر مقاطع تحصیلی، جنس، سن و رشته‌های تحصیلی تلاش شد ویژگی‌های نمونه آماری در حد امکان با جمعیت آماری شباهت ساختاری داشته باشند. افراد نمونه از میان دانشجویان دانشگاه‌های مختلف (دانشگاه قم، دانشگاه پیام نور مرکز قم، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، دانشگاه مفید قم و دانشگاه تهران - پردیس قم) و نیز طلاب مراکز مختلف حوزوی (مدرسه علمیه فیضیه، مدرسه آیت الله گلپایگانی، مدرسه علمیه حقانی، مدرسه علمیه امام محمدباقر علیه السلام، مدرسه علمیه معصومیه (برادران)، جامعه‌الزهرائیه علیها السلام و مؤسسه آموزش عالی حوزوی معصومیه - خواهران) انتخاب شدند، همچنین برای افزایش اطمینان به پوشش مناسب جمعیت آماری، افزون بر تعدد مراکز دانشگاهی و حوزوی، با نمونه‌گیری از زمان (توزیع پرسش‌نامه در زمان‌های مختلف) و مکان (توزیع پرسش‌نامه در مکان‌های مختلف) اقدام به تکمیل پرسش‌نامه شد.

از «اعتبار صوری» برای سنجش روایی مقیاس استفاده شده است. در اعتبار صوری، پرسشنامه در اختیار متخصصان (محققان حوزوی و استادان دانشگاهی) قرار گرفته و نظرهای اصلاحی آنان اعمال شده است. برای سنجش ضریب پایایی سؤال‌های تحقیق از تکنیک آلفای کرونباخ استفاده شده است. این روش، رایج‌ترین روش اندازه‌گیری ضریب پایایی است (دواس، ۲۵۲:۱۳۷۶). با استفاده از تکنیک مذکور، گویه‌ها و شاخص‌های فاقد همسازی درونی حذف شدند و گویه‌های دارای انسجام انتخاب. مقدار آلفای ۷۵ درصد بر پایایی بالا، مقدار ۴۵-۷۵ درصد بر پایایی متوسط و کمتر از ۴۵ درصد بر پایایی کم دلالت دارد (کرم‌الهی، ۱۳۹۰، ص ۳۱۷-۳۱۹). مقدار کلی آلفای مقیاس مربوط به نتایج آزمون پایایی ۰/۷۴ است که بر پایایی بالا دلالت دارد. داده‌های به‌دست‌آمده از پرسشنامه با استفاده از نسخه نوزدهم نرم‌افزار آماری spss تحلیل شده است.

یافته‌های تحقیق

ویژگی‌های فردی و خانوادگی پاسخگویان و هم میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با اندیشه سیاسی امام به تفکیک در تحلیل داده‌ها بررسی گردید. نمره‌های پاسخگویان با استفاده از نرم‌افزار SPSS استانداردسازی شد و به نمره‌ای از ۱ تا ۱۰۰ تبدیل گردید. در ادامه تصویری اجمالی از یافته‌های مهم تحقیق ترسیم می‌شود.

الف) یافته‌های توصیفی

برخی از مهم‌ترین یافته‌های توصیفی عبارت‌اند از:

۱. ویژگی‌های فردی و خانوادگی پاسخگویان

بررسی ویژگی‌های زمینه‌ای پاسخگویان نشان توزیع یکسان نمونه‌آماري در بین طلاب و دانشجویان است. وضعیت توزیع سایر متغیرهای زمینه‌ای به این شرح است: ۶۱ درصد مرد و ۳۹ درصد زن؛ ۳۴ درصد متأهل و ۶۶ درصد مجرد؛ ۹۵ درصد شهری و ۵ درصد روستایی.

بررسی وضعیت تحصیلی پاسخگویان و والدین آنان نشان می‌دهد که از کل پاسخ‌دهندگان، ۸۰ درصد در مقطع کارشناسی/ سطح دو و ۲۰ درصد در مقطع کارشناسی ارشد/ سطح سه حوزه، مشغول به تحصیل‌اند؛ ۸۶ درصد مادران و ۷۵ درصد پدران جامعه آماری از نظر تحصیلات در مقطع تحصیلی دیپلم و پایین‌تر، ۲۰ درصد مادران و ۱۰/۲ درصد پدران دارای تحصیلات کارشناسی/ سطح دو و ۱۵/۵ درصد پدران و ۳/۷ درصد مادران در سطح کارشناسی ارشد یا دکترا/ سطح سه یا سطح چهار حوزه هستند.

۲. میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام

در این مبحث با بهره‌گیری از روش‌های تحلیل آماری، تصویری اجمالی از میزان آشنایی پاسخگویان با اندیشه فقه سیاسی امام خمینی به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای ترسیم می‌شود.

جدول شماره ۱: میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با فقه سیاسی اندیشه

سیاسی امام به تفکیک متغیرهای زمینه‌ای

میزان آشنایی	متغیرها	
۷۴/۲۵	مرد	جنس
۷۳/۵	زن	
۷۰/۲۵	۲۰ تا ۲۲	سن
۷۵/۷۵	۲۳ تا ۲۵	
۷۸/۲۵	۲۶ تا ۲۸	
۷۶	۲۹ تا ۳۰	
۷۴	مجرد	وضعیت تأهل
۷۴	متاهل	
۷۴/۲۵	شهری	محل سکونت
۷۰/۲۵	روستایی	
۷۷	حوزوی	محل تحصیل
۷۱	دانشگاهی	
۷۳	کارشناسی / سطح دو	مقطع تحصیلی
۷۸	کارشناسی ارشد/ سطح سه	

مطابق داده‌های جدول بالا، در مجموع میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با ساحت فقه سیاسی در اندیشه سیاسی امام نسبتاً بالاست، به این معنا که میانگین نمره کل آنان بیش از ۷۰ امتیاز است. در این میان به نظر می‌رسد تأثیر تفاوت ویژگی‌های زمینه‌ای پاسخگویان در متغیر جنسیت و وضعیت تأهل در میزان آشنایی‌شان با فقه سیاسی امام قابل اعتنا نیست. در مقابل متغیرهای سن، محل سکونت، محل تحصیل و مقطع تحصیلی در میزان آشنایی پاسخگویان به فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام مؤثر بوده‌اند؛ یعنی میزان آشنایی پاسخگویان شهری ۴ امتیاز بالاتر از کسانی است که محل سکونت خود را روستا اعلام کرده‌اند. میزان آشنایی گروه سنی ۲۳-۲۵، ۲۶-۲۸ و ۲۹-۳۰ ساله‌ها نسبت به گروه سنی ۲۰-۲۲ ساله‌ها، همچنین میزان آشنایی طلاب نسبت به دانشجویان و میزان آشنایی طلاب و دانشجویان مقطع ارشد/ سطح سه نسبت به مقطع کارشناسی / سطح دو، با اندیشه سیاسی امام، بیشتر است.

جدول شماره ۲: میزان آشنایی دانشجویان با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام به تفکیک دانشگاه‌های قم

متغیر	دانشگاه قم	پیام نور	آزاد اسلامی	مفید	پرديس قم
فقه سیاسی	۷۱/۹۳	۷۲/۲۲	۶۶/۵۱	۷۰/۹۸	۷۲/۶۹

جدول شماره ۳: میزان آشنایی طلاب با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام به تفکیک مراکز حوزوی قم

متغیر	مدرسه علمیه فیضیه	مدرسه علمیه گلپایگانی	مدرسه علمیه حقانی	مدرسه علمیه امام باقر (برادران)	مدرسه علمیه الزهراء	موسسه آموزش عالی معصومیه (خواران)
فقه سیاسی	۷۵/۲۷	۷۷/۲۳	۷۹/۱۷	۷۵	۸۱/۱	۷۵

بر اساس یافته‌های جداول فوق، در میان مراکز دانشگاهی میزان آشنایی دانشجویان دانشگاه تهران (پرديس قم) با اندیشه فقه سیاسی امام خمینی، با میانگین ۷۲/۶۹، در رتبه اول و دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم با میانگین ۶۶/۵۱ در رتبه آخر قرار دارد؛ همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که میزان آشنایی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی با فقه سیاسی امام بیشتر از دانشجویان دانشگاه غیرانتفاعی و میزان آشنایی دانشجویان دانشگاه غیرانتفاعی بیشتر از دانشجویان دانشگاه آزاد است.

میزان آشنایی طلاب با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام نسبت به دانشجویان، حدود ۷ درصد بیشتر است. این تفاوت می‌تواند ناشی از فضای علمی، مواد آموزشی و انگیزه بیشتر طلاب و خاستگاه اندیشه سیاسی امام در حوزه علمیه قم باشد. میزان آشنایی طلاب تحت برنامه با فقه سیاسی امام بیشتر از طلاب آزاد است. این نتیجه، نشانه هدفمند بودن آموزش، آمادگی بیشتر طلاب تحت برنامه و تأثیر محیط است.

میزان آشنایی طلاب جامعه‌الزهراء با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام با میانگین ۸۱/۱ دارای رتبه اول و میزان آشنایی طلاب مدرسه علمیه امام

محمد باقر علیه السلام و مؤسسه آموزش عالی معصومیه (خواهران) با میانگین ۷۵ در رتبه آخر قرار می‌گیرد.

جدول شماره ۴: توزیع پاسخگویان به تفکیک گویه‌های متغیر فقه سیاسی

شماره گویه‌ها	گویه‌های فقه سیاسی	قطعاً متعلق به امام است	به احتمال زیاد متعلق به امام است	به احتمال کم متعلق به امام است	قطعاً متعلق به امام نیست	جمع
۱	شکل حکومت در اسلام تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که توسط ولی فقیه تعیین می‌شود.	۳۲	۳۶/۳	۲۱/۸	۱۰	۱۰۰
۲	انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت، دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی است.	۵۸/۸	۳۱/۲	۸/۲	۱/۹	۱۰۰
۳	براساس نظریه ولایت مطلقه فقیه، حکومت اسلامی از تمام اختیارات حکومتی معصومین <small>علیهم السلام</small> بر اساس مصلحت اسلام و مسلمین برخوردار است.	۴۴/۷	۲۸/۷	۱۷/۳	۹/۲	۱۰۰
۴	ولایت مطلقه فقیه یعنی ولایت- داشتن و اختیار فقیه در تمامی امور شخصی و اجتماعی مردم.	۲۸	۲۴	۱۹	۲۹	۱۰۰
۵	قوای مسلح اعم از نظامی، انتظامی و بسیج، ضمن دفاع از اصل نظام، باید عضو حزب یا گروهی شوند.	۹/۳	۱۴/۸	۲۴/۹	۵۱	۱۰۰

جدول شماره ۵: توزیع پاسخگویان بر حسب متغیر فقه سیاسی

گزینه‌ها	فراوانی	درصد	درصد معتبر
قطعاً متعلق به امام است.	۹۵	۱۵/۸	۱۷/۱
به احتمال زیاد متعلق به امام است.	۳۴۶	۵۷/۷	۶۲/۲
به احتمال کم متعلق به امام است.	۱۱۳	۱۸/۸	۲۰/۳
قطعاً متعلق به امام نیست.	۲	۰/۳	۰/۴
بی‌پاسخ	۴۴	۷/۳	—
جمع	۶۰۰	۱۰۰	۱۰۰

بر اساس یافته‌های جداول فوق، بالاترین میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با بُعد فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، مربوط به گویه ۲ (انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت، دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی است) می‌باشد؛ چون ۵۹ درصد پاسخگویان گزینه «قطعاً متعلق به امام است» و ۳۱ درصد آنان، گزینه «به احتمال زیاد متعلق به امام است» را انتخاب کرده‌اند؛ یعنی ۹۰ درصد پاسخگویان می‌دانند که حضرت امام، انگیزه الهی و وحدت کلمه ملت را دو رکن اصلی پیروزی و بقای انقلاب اسلامی معرفی کرده است.

حدود ۷۶ درصد پاسخگویان به گویه ۵ (قوای مسلح اعم از نظامی، انتظامی و بسیج، ضمن دفاع از اصل نظام، باید عضو حزب یا گروهی شوند)، پاسخ صحیح داده‌اند که در رتبه دوم در بُعد فقه سیاسی قرار دارد؛ حدود ۷۴ درصد پاسخگویان به گویه ۳ (بر اساس نظریه ولایت مطلقه فقیه، حکومت اسلامی از تمام اختیارات حکومتی معصومین علیهم‌السلام بر اساس مصلحت اسلام و مسلمین برخوردار است)، پاسخ درست داده‌اند که در رتبه سوم میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با اندیشه سیاسی امام در بُعد فقه سیاسی قرار دارد؛ در واقع ۷۴ درصد از جوانان ما با مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» آشنایی دارند؛ این در حالی است که ولایت مطلقه فقیه ستون اصلی نظام جمهوری اسلامی ایران است و مخالفان نظام اسلامی از زمان تأسیس آن تا کنون به‌طور مرتب در اشاعه تفسیر انحرافی از مفهوم ولایت مطلقه فقیه می‌کوشند و جامعه هدف آنان

به‌خصوص نسل سوم انقلاب اسلامی است. یافته فوق نشان می‌دهد که درصد بالایی از طلاب و دانشجویان شهر قم به‌درستی می‌فهمند که ولایت مطلقه فقیه مورد نظر بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران و نظریه‌پرداز اصلی انقلاب اسلامی چیست. البته به‌دست‌آمدن این میزان از آشنایی، محصول تلاش جمعی همه عوامل جامعه‌پذیری سیاسی و موافقان انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی ایران در تبیین این مفهوم کلیدی اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) می‌باشد.

کمترین میزان آشنایی پاسخ‌دهندگان با اندیشه سیاسی امام در بُعد فقه سیاسی، مربوط به گویه ۱ (شکل حکومت در اسلام تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که توسط ولی فقیه تعیین می‌شود) می‌باشد؛ چون اگرچه ۳۲ درصد پاسخگویان متوجه شده‌اند که این عبارت و تفکر متعلق به اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) نیست؛ ولی ۶۸ درصد آنان به اشتباه فکر کرده‌اند که حضرت امام دارای چنین اندیشه‌ای است؛ به عبارت دیگر، طلاب و دانشجویان به‌خوبی و در حدّ قابل قبولی نیاموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام، شکل حکومت در اسلام تابع مقتضیات زمانی و مکانی است که مردم تعیین می‌کنند. همان‌گونه که آمد، در اندیشه سیاسی امام، آنچه واجد اصالت و اهمیت است، محتوای حکومت اسلامی است که همان قوانین و احکام الهی می‌باشد؛ اما شکل حکومت را به اقتضای اوضاع زمانی و مکانی مردم تعیین می‌نمایند؛ یعنی در این زمینه می‌شود انعطاف به خرج داد و متناسب با نظر مردم و وضعیت هر جامعه تصمیم گرفت. تشخیص ناقص اندیشه سیاسی امام مبین ضعف طلاب و دانشجویان شهر قم در فراگیری اندیشه سیاسی امام است. علت پایین‌بودن میزان آشنایی پاسخگویان نسبت به گویه مذکور، احتمالاً به دلیل طرح منفی عبارت گویه فوق و کم‌دقتی پاسخگویان در جواب به این گویه است؛ البته شاید تلقی آنان از عبارت «ولایت مطلقه فقیه» و وجود عبارت «مقتضیات زمانی و مکانی» نیز در فهم نادرست آنان مؤثر بوده است.

همچنین ۵۲ درصد از پاسخگویان به گویه ۴ (ولایت مطلقه فقیه یعنی ولایت داشتن و اختیار فقیه در تمامی امور شخصی و اجتماعی مردم) پاسخ نادرست داده‌اند؛ به عبارت دیگر ۴۸ درصد از پاسخگویان متوجه شده‌اند که گویه مذکور از اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) نیست. ۵۲ درصد پاسخگویان به گویه ۲۴، پاسخ نادرست داده‌اند. با توجه به این یافته می‌توان ادعا کرد که طلاب و دانشجویان شهر قم به خوبی و در حد قابل قبولی نیاموخته‌اند که بر اساس اندیشه سیاسی امام، معنای ولایت مطلقه فقیه، ولایت داشتن و اختیار فقیه در تمامی امور اجتماعی مردم است و فقیه در امور خصوصی و شخصی مردم دارای ولایت و اختیار نمی‌باشد. با توجه به نتیجه پاسخ طلاب و دانشجویان شهر قم به گویه‌های ۱، ۳ و ۴ فقه سیاسی، می‌توان ادعا کرد که آنان هنوز با همه زوایای مربوط به مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» از دیدگاه حضرت امام، آشنایی لازم و کافی ندارند و در این زمینه دچار ضعف‌اند.

در یک نگاه کلی به نتایج تحقیق روشن می‌شود که ۷۹ درصد پاسخگویان با اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) در بُعد فقه سیاسی، به میزان زیاد و بسیار زیاد آشنایی دارند؛ اگرچه عدم آشنایی یا آشنایی کم ۲۱ درصد از پاسخگویان با این قسم از اندیشه سیاسی امام، قابل اعتنا نیست و باید چاره‌اندیشی کرد.

ب) یافته‌های تحلیلی

مهم‌ترین یافته‌های تحلیلی تحقیق حاضر پیرامون میانگین نمره آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) به شرح ذیل است:

۱. با ملاحظه یافته‌های پژوهش حاضر آشکار می‌شود میزان آشنایی طلاب و دانشجویان شهر قم با آن دسته از گویه‌هایی که از مبانی و اصول مسلم اسلام و از محکومات اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) به شمار می‌آیند، بیشتر است؛ مثل آشنایی بالای پاسخگویان با گویه ۲ فقه سیاسی.

۲. با توجه به میانگین نمره میزان آشنایی پاسخگویان با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام (۷۴/۰۱)، می‌توان نتیجه‌گیری کرد عوامل اولیه (خانواده، همسالان، نهادهای مذهبی) و ثانویه (دستگاه آموزشی کشور، رسانه‌های

گروهی، احزاب و گروه‌ها) و جامعه‌پذیری سیاسی جمهوری اسلامی ایران، در انتقال بُعد فقه سیاسی اندیشه سیاسی بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران به دانشجویان و طلاب نسل سوم انقلاب اسلامی تقریباً موفق عمل کرده‌اند.

۳. با عنایت به یافته‌های پژوهش حاضر و ملاحظه میانگین نمره‌های دانشجویان و طلاب در حال تحصیل مقاطع کارشناسی/ سطح دو و کارشناسی ارشد/ سطح سه شهر قم که شهر علم و دانش و پایگاه اصلی امام خمینی(ره) بوده است و در میزان آشنایی آنان با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام اثر داشته، می‌توان پیش‌بینی کرد احتمالاً دانشجویان و طلاب سایر شهرستان‌ها که از امکانات علمی، آموزشی و تبلیغی کمتری نسبت به تهران و قم برخوردارند و از مرکز سیاست، قدرت، حکومت و مراکز فراوان علمی دور هستند، همچنین قشرهای دیگر نسل سوم انقلاب اسلامی ایران، مثل قشر کارگر، کشاورز و مشاغل آزاد از میزان آشنایی پایین‌تری نسبت به دانشجویان و طلاب شهر قم برخوردار باشند؛ بنابراین با انجام پژوهش‌های مستقل در خصوص کشف میزان آشنایی دانشجویان و طلاب شهرستانی و قشرهای دیگر نسل سوم انقلاب اسلامی، می‌توان به وضع موجود وقوف یافت و برای تقویت و ارتقای میزان آشنایی آنان با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام به ارائه راهکار مناسب پرداخت.

۴. برابر یافته تحقیق، طلاب و دانشجویان شهر قم با مفهوم «ولایت مطلقه فقیه» و «حوزه اختیارات ولی فقیه» مطابق اندیشه سیاسی امام، آشنایی کافی ندارند. با توجه به محوریت ولایت فقیه در جمهوری اسلامی ایران، آشنایی ناکافی یا غلط آنان از مفهوم مذکور و اختیارات شرعی و قانونی وی، می‌تواند تهدیدی بالقوه برای مشروعیت نظام باشد؛ بنابراین استمرار این وضعیت به معنای سوزاندن فرصت «داشتن زمینه لازم برای تحقق اندیشه سیاسی امام و اهداف انقلاب» و جلب رضایت مردم است؛ پس بر مسئولان و همه عوامل جامعه‌پذیری سیاسی است، با اولویت، در این زمینه آسیب‌شناسی کنند و با معرفی راهکارهای مناسب به دنبال بهبود وضع موجود باشند.

پیشنهادها

در اینجا بر اساس یافته‌های تحقیق، چند پیشنهاد به شرح ذیل برای حفظ و بهبود وضع موجود تقدیم می‌شود.

۱. با توجه به محوریت اندیشه سیاسی امام برای تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران و ضرورت استمرار آن بر اساس اندیشه سیاسی امام، پیشنهاد می‌شود همه عوامل دولتی و مردمی در حفظ میزان آشنایی نسل سوم انقلاب اسلامی با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام بکوشند و در ارتقای میزان آشنایی آنان با همه ابعاد اندیشه سیاسی امام به‌ویژه در ابعادی که میزان آشنایی پاسخگویان در آن قسمت‌ها کافی نیست و دچار ضعف می‌باشد، تلاش بیشتری انجام دهند؛ مثل ارتقای آگاهی جوانان با مفهوم ولایت مطلقه فقیه و حوزه اختیارات وی؛ چراکه لازمه تحقق عمل به اندیشه سیاسی امام، آگاهی و آشنایی نسل جدید با آن است.

۲. در انتقال اندیشه سیاسی امام به نسل سوم انقلاب اسلامی، نیازی به تفکیک جنسیت و وضعیت تأهل نمی‌باشد؛ چون متغیرهای فوق در میزان آشنایی طلاب و دانشجویان با اندیشه سیاسی امام تأثیر چندانی نداشته‌اند؛ ولی برای ارتقای میزان آشنایی جوانان با ابعاد اندیشه سیاسی امام، تفکیک مقاطع تحصیلی، تفکیک گروه‌های سنی، تفکیک طلاب از دانشجویان، دانشجویان دانشگاه‌های دولتی از غیردولتی و تفکیک طلاب مدارس تحت برنامه از طلاب آزاد توصیه می‌شود.

۳. نظر به احتمال آشنایی بیشتر طلاب و دانشجویان شهر قم با فقه سیاسی اندیشه سیاسی امام نسبت به قشرهای دیگر نسل سوم و نسبت به طلاب و دانشجویان سایر شهرهای ایران، شایسته است از آنان برای انتقال اندیشه سیاسی امام به نسل آتی و قشرهای دیگر کمک گرفته شود.

۴. انجام پژوهش مستقل برای فهم دلایل تفاوت میزان آشنایی دانشجویان و طلاب نسل سوم انقلاب اسلامی با ابعاد مختلف اندیشه سیاسی امام در دانشگاه‌ها و مراکز حوزوی مفید به نظر می‌رسد.

۵. برای پیگیری معتبرتر نتایج و یافته‌های تحقیق حاضر لازم است گروه وسیع‌تری از جمعیت نسل سوم انقلاب اسلامی مورد مطالعه و بررسی قرار گیرند و در پژوهشی مستقل، میزان آشنایی قشرهای مختلف نسل سوم انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی امام اعمّ از دانشجویان، طلاب، کارگران، نظامیان، کشاورزان، شهری، روستایی، دارندگان مشاغل آزاد و بیکاران به صورت مقایسه‌ای بررسی گردد.

۶. پژوهش مستقل برای بررسی راهکارها در ابعاد مختلف و ارائه راهبردهای اجرایی در ارتقای میزان آشنایی نسل سوم و چهارم انقلاب اسلامی با اندیشه سیاسی امام صورت پذیرد.

۷. از نتایج و یافته‌های پژوهش حاضر آن است که طلاب و دانشجویان شهر قم که نسل تحصیل‌کرده در حدّ آموزش عالی حوزوی و دانشگاهی‌اند، به میزان زیاد با اندیشه سیاسی امام آشنایی دارند؛ اما این آشنایی از طریق کدام عامل جامعه‌پذیری سیاسی به دست آمد؟ پاسخ به این پرسش نیازمند انجام تحقیق جداگانه است تا بتوان بر اساس یافته‌های آن، نقاط قوت و ضعف موجود را مشخص کرد و پیشنهادهایی دقیق در استمرار و تقویت آن بیان داشت.

۸. انجام پژوهش از این دست، شایسته است با همّت مراکز و مؤسسات پژوهشی و فرهنگی دولتی یا با نظارت آنها توسط مؤسسات خصوصی با امکانات و ظرفیت‌های مناسب صورت پذیرد.

کتابنامه

- انوری، حسن (۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۱، چ ۱، تهران: انتشارات سخن.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۸)، اندیشه سیاسی امام خمینی(ره)، چ ۲، تهران: پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱)، ولایت فقیه: ولایت، فقاہت و عدالت، چ ۱۴، قم: مرکز نشر اسراء.
- حسن‌زاده، رمضان (۱۳۸۹)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، چ ۹، تهران: نشر ساوالان.
- خمینی(ره)، روح‌الله (۱۳۶۵)، شئون و اختیارات ولی فقیه، ترجمه مبحث ولایت فقیه از کتاب البیع، چ ۱، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- _____ (۱۳۷۸) «ب»، صحیفه امام، مجموعه آثار امام خمینی(ره)، چ ۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
- _____ (۱۳۶۸)، وصیت‌نامه سیاسی- الهی، چ ۱، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- _____ (۱۳۷۸) «الف»، ولایت فقیه، چ ۹، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
- دلاور، علی (۱۳۷۹)، روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، چ ۸، تهران: مؤسسه نشر ویرایش.
- دواس، دی‌ای (۱۳۸۴)، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ ناییبی، چ ۶، تهران: نشر نی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳)، لغت‌نامه دهخدا، زیر نظر دکتر محمد معین و دکتر سیدجعفر شهیدی، دور جدید، چ ۱، ج ۱، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- سرمد، زهره، عباس بازرگان و الهه حجازی (۱۳۷۸)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، چ ۲، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه.
- عمید، حسن (۱۳۶۳)، فرهنگ عمید، چ ۱، ج ۱، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فوزی، یحیی (۱۳۸۴)، اندیشه سیاسی امام خمینی(ره)، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
- قاسمی، علی (۱۳۹۱)، «مختصات فقه سیاسی در اندیشه رهبری»، زمانه، ش ۲۳ و ۲۴، فروردین و اردیبهشت.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۷۳)، توسعه سیاسی و تحول اداری، چ ۴، تهران: قومس.
- کرم‌الهی، نعمت‌الله (۱۳۹۰)، اینترنت و دینداری، چ ۱، قم: مؤسسه بوستان کتاب.

- گولد، جولیوس، ویلیام ل. کولب (۱۳۸۴)، فرهنگ علوم اجتماعی، گروه مترجمان، چ ۲، تهران: انتشارات مازیار.
- لکزایی، نجف (۱۳۸۶)، درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام، چ ۱، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- _____ (۱۳۸۴)، سیر تطور تفکر سیاسی امام خمینی(ره)، چ ۳، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- مشکینی اردبیلی، علی (۱۴۰۶ق)، تحریرالمعالم، چ ۴، قم: دفتر نشر الهادی.
- معرفت، محمدهادی (۱۳۷۷)، ولایت فقیه، چ ۱، قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.
- نادری، عزت‌الله و مریم سیف‌نراقی (۱۳۷۷)، روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی با تأکید بر علوم تربیتی، چ ۱۴، تهران: دفتر تحقیقات و انتشارات بدر.
- نبوی، بهروز (۱۳۷۵)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم اجتماعی، چ ۱۷، تهران: انتشارات کتابخانه فروردین.
- واعظی، احمد (۱۳۸۶)، حکومت اسلامی؛ درس‌نامه اندیشه سیاسی اسلام، چ ۵، قم: مرکز تألیف متون درسی حوزه علمیه قم.

دراسة ميزان معرفة واطلاع طلبة العلوم الدينية والجامعات في مدينة قم المقدسة بالفقه السياسي للإمام الخميني(ره)

على أكبرى المعلم^١
نعمة الله كرم الهى^٢

الخلاصة:

تبين المقالة الحاضرة ميزان ومدى معرفة طلبة العلوم الدينية وطلاب الجامعات للجيل الثالث من الثورة الإسلامية في مدينة قم المقدسة بالفقه السياسي للرؤية السياسية التي جاء بها الإمام الخميني الراحل(ره) ودراسة ذلك عن طريق الأسلوب المسحي وتوزيع الإستمارات المتضمنة للأسئلة المربوطة، وضمت تلك الدراسة وشملت ما يقارب ٦٠٠ طالباً من هؤلاء حيث جرى إنتخابهم بواسطة اسلوب العينات التركيبية (الفئوية - الحصوية) والقيام بالإجابة المطلوبة، وخرجت تلك الإحصائية عن نتيجة مفادها بأن ميزان معرفة طلبة العلوم الدينية وطلبة الجامعات والكليات والمعاهد في مدينة قم المقدسة بالجانب الفقهي السياسي لرؤية الإمام الخميني(ره) قاربت نسبة ٧٤/٠١٪ ووضحت تلك الدراسة والإحصائية بأنه ليس هناك أى تأثير مباشر على نوعية الشخص وحالته الإجتماعية ومكان إقامته (المدينة - القرية) في مدى تلك المعرفة ولكن في المقابل كانت متغيرات مكان الدراسة والعمر والمقطع الدراسي لها كل الآثر في إجابة هؤلاء في ميزان معرفتهم ونضوج تلك الرؤية عندهم.

المصطلحات المحورية: الرؤية السياسية، الإمام الخميني(ره)، الفقه السياسي، الجيل الثالث، الثورة الإسلامية الإيرانية، طلبة العلوم الدينية والجامعات في مدينة قم المقدسة.

١. أستاذ مساعد في مركز الدراسات للعلوم والثقافة الإسلامية.

٢. أستاذ مساعد في جامعة باقر العلوم (عج).

A Survey on the Degree of the Acquaintance of the Seminary-School Students and University Students in Qom with Imam Khomeini's Political Jurisprudence

Ali Akbari Mo'alem¹

Ne'matollah Karamollahi²

Abstract

The present article is a survey on the amount of the acquaintance of the seminary-school students and university students of the third generation of the Islamic revolution in Qom with Imam Khomeini's political jurisprudence in his political thoughts. The sample in this survey consisted of 600 participants chosen through a mixed method sampling (quota-stratified), who answered a questionnaire. The findings of the research revealed that the amount of the acquaintance of the seminary-school students and university students in Qom with Imam Khomeini's political jurisprudence in his political thoughts is 74.01 percent; furthermore, the findings showed that the participants' gender, marital status, residential status (urban/rural) had no influence in this regard. Meanwhile, their place of education, age, and education level influenced the level of their acquaintance.

Keywords: political thoughts, Imam Khomeini, political jurisprudence, third generation, Islamic revolution of Iran, seminary school students and university students in Qom

1. Assistant professor, Research Institute of the Islamic Sciences and Culture.

2. Assistant professor, Baqir al-Oloum University.